

 Artikkel

”Et paljon saanut, mutta kaikkesi annoit”

Helsingin Sanomien kuolinilmoitusten sukupuolen representaatiot

Artikkeli käsittelee *Helsingin Sanomien* kuolinilmoitusten sunnuntai-numeroiden sukupuolta. Kriittisen diskurssianalyysin avulla erotetaan toisistaan neljä kuolinilmoituksissa esiintyvää diskurssia: matka, muisto, testamentti ja isänmaan pojat. Artikkelissa osoitetaan, että naisia muistellaan ilmoituksissa yleensä sydämen tai olemuksen kautta ja miehiä käsien ja elämässä tehdyn työn kautta. Näyttää siltä, että kuolinilmoituksissa sukupuolen representaatiot muuttuvat hitaasti. Sukupuolen stereotyyppinen esittäminen on kiinnostavaa siksi, että feministisessä tutkimuksessa kuolinilmoitukset on usein haluttu nähdä sanomalehden yksityisenä ja siten nais erityisenä tilana. Artikkelissa halutaan kyseenalaistaa sanomalehden yksityisten tilojen nais erityisyys. Ensinnäkin voidaan kysyä, ovatko kuolinilmoitukset yksityisiä tiloja vai onko kysymys vain erilaisesta julkisuuden asteesta kuin uutisissa. Toiseksi on huomattava, että yksityiset tilat eivät historiallisesti ole kuuluneet naisille siksi, että he olisivat valinneet yksityisen tilan, vaan siksi, että heillä ei ole ollut pääsyä julkiseen tilaan.

AVAINSANAT: kuolinilmoitukset, sukupuoli, diskurssianalyysi

Artikkelissa tutkitaan, miten *Helsingin Sanomien* sunnuntainumeroiden kuolinilmoitukset representoivat sukupuolta. Teoreettisesti artikkeli kiinnittyy kolmannen aallon feministiseen kulttuuritutkimukseen, jossa subjektiivisen kokemuksen katsotaan rakentuvan diskursiivisesti. Sukupuolten esitykset kuolinilmoituksissa ovat kiinnostavia siksi, että feministisessä tutkimuksessa sanomalehden ilmoitusten on katsottu sijoittuvan julkisen ja yksityisen kertomisen rajalle, sanomalehden yksityisiin tiloihin. Koska yksityinen tila on historiallisesti kuulunut naisille, feministinen tutkimus on halunnut nähdä ilmoitukset sanomalehden nais erityisinä tiloina. Feministisen teorian pohjalta voi siis olettaa, että sukupuoli esitetään tasaisemmin ja monipuolisemmin kuolinilmoituksissa kuin julkisen (ja miesten hallitsemalle) alueelle kuuluvissa uutisissa. Tässä artikkelissa kysytään, onko todella näin. Näkykö yksityisen tilan ”nais erityisyys” kuolinilmoitusten sukupuolen representaatioissa?

Artikkelin aluksi tarkastellaan sukupuolen käsitettä, esitellään feministisen ilmoitustutkimuksen päälinjoja sekä tässä artikkelissa käyttävää tutkimusmenetelmää, kriittistä diskurssianalyysia. Tämän jälkeen tutustutaan ilmoitusaineistoon ja todetaan, että kuolemattomuuden ja ikuisuuden representaatiot hallitsevat aineistoa. Näistä

representaatioista voi erottaa neljä kuolinilmoituksissa esiintyvää diskurssia: matka, muisto, testamentti ja isänmaan pojat. Artikkelissa väitetään, että siinä missä miehet esitetään aineiston ilmoituksissa käsien ja tehdyn työn kautta, naiset esitetään äitiyden ja olemuksen kautta. Vain niissä ilmoituksissa, joissa kuolema esitetään sielun ja ruumiin eroamisena tai matkan päässä, sukupuoli ei määritä representaatioita. Lisäksi artikkelin lopussa tarkastellaan aineistosta löytyviä äiti-representaatioita.

Nainen, nainen ja naiseus

Angloamerikkalaisessa feministisessä tutkimuksessa erotetaan toisistaan biologinen (sex) ja sosiaalinen (gender) sukupuoli (esim. Moi 1985). Biologinen sukupuoli viittaa sukupuoleen fysiologisenä käsitteenä ja sosiaalinen sukupuoli taas kulttuurista omakuttuihin piirteisiin.

Biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen liittyy naistutkimuksen ikuisuuskiista siitä, missä määrin voidaan puhua naisista biologisina olentoina. Suuntausta, jossa sukupuoli käsitetään biologiseksi, kutsutaan essentiaalseksi ja sitä vastustavaa suuntausta, jossa sukupuoli käsitetään puhtaasti kulttuurissa rakentuneeksi, kutsutaan konstruktivistiseksi. (Emt.) Kumpaakaan suuntausta niiden puhtaassa muodossa ei juuri esiinny, vaan naistutkijat sijoittuvat kahden ääripään välille. Itse etsin omaa paikkaani niistä teorioista, joissa korostetaan biologisen ja sosiaalisen sukupuolen yhteen kietoutumista.

Teresa de Lauretis erottaa todellisen naisen ja kulttuurin representaation toisistaan kirjoittamalla edellisen pienellä kirjaimella ja jälkimmäisen isolla kirjaimella. Nainen isolla kirjaimella kirjoitettuna on se peilipinta, josta nainen pienellä kirjaimella joutuu peilaamaan itseään. (de Lauretis 1987, 2; 93.) Samaa erottelua käytän myöhemmin kuolinilmoituksien analyysissä. Sanoja naiseus/mieheys käytän viitatessani niihin elementteihin, joista Nainen ja Mies rakentuvat. Ajattelen, että yhden Naisen sisällä on monia naiseuksia ja yhden naisen sisällä on useita Naisia. Tämän artikkelin tarkoitus on hahmottaa, minkälaisia Naisia naisten valittavaksi tarjotaan aineiston kuolinilmoituksissa.

Onko kuolinilmoitus nais erityinen tila?

Kuolinilmoitus kuuluu sanomalehden henkikirjoitusgenreen. Se ei ole journalistinen teksti, toisin kuin muistokirjoitus, joka laaditaan toimituksessa. Kuolinilmoituksien on ajateltu olevan yksityisen ja julkisen kertomisen rajalla. Tätä on perusteltu sillä, että kuolinilmoituksella lähiomaiset kertovat kuolemasta paitsi vainajan sukulaisille, ystäville ja tuttaville myös koko yhteisölle, *Helsingin Sanomien* (HS) lukijakunnalle (Nenola 1997). Kuolinilmoituksen tarkoitus on kertoa kuolemasta julkisesti, vaikkakin ilmoittajan omin sanoin ja värssyvalinnoin (Kuusela 1999, 265).

Feministisessä tutkimuksessa ilmoitukset on usein niiden yksityisen luonteen takia asetettu kovan uutisjournalismin vastapariksi. Siinä missä uutisten on katsottu kuuluvan julkisen piiriin, ilmoitukset on haluttu sijoittaa yksityiseen piiriin. Esimerkiksi Irma-Kaarina Halosen mukaan ilmoitukset ylipäättänsä ovat ”linkki arkielämän kulutukseen” ja siitä syystä kuuluvat sanomalehden yksityisiin tiloihin. Erityisesti kuolinilmoitukset ja syntymäilmoitukset ovat hänestä viittauksia yksityiseen ja siten myös ”traditionaaliseen feminiiniseen.” (Halonen 1999, 219.)

Ilmoituksien linkittyminen ”traditionaaliseen feminiiniseen” perustuu ajatteluun, jossa sanomalehti mielletään tilaksi, joka sisältää erilaisia julkisuuden asteita. Seija

Ridell kirjoittaa lokeroituneesta journalismista, joka erottaa vallattomat ja vallakkaat toisistaan (Ridell 1998, 5). Kuolinilmoitukset kuuluvat vallattomalle puolelle. Ne ovat yksityisten ihmisten yksityisiä ilmoituksia julkisen tilan vähemmän julkisessa osassa. Se, että vallattomuus luetaan automaattisesti valtaa vastustavaksi, kyseenalaistavaksi ja emansipatoriseksi, törmää kuitenkin moniin ongelmiin.

Ensinnäkin kuolinilmoitusten ”traditionaalista feminiinistä” syö se, että kuolinilmoituspalstalla itsensä ilmaiseminen on maksullista ja sitä kautta suljettua tai säädeltyä toisin kuin ainakin potentiaalisesti kaikille avoinna olevilla mielipidesivuilla. Edelleen on otettava huomioon kuolemasta ilmoittamisen sisällä syntyneet käytännöt. Sunnuntain normaalia paksumpi lehti, josta oma aineistoni koostuu, on jostain syystä kuolinilmoitusten suosikkipaikka. Myös lehden ylemmissä portaissa on huomattu tämä. Viikolla ilmoituksesta joutuu maksamaan 2,80 per palstamillimetri ja sunnuntaina 3,60 per palstamillimetri. Karkeasti sanottuna *HS*:n sunnuntainumeroon päätyvät siis ilmoitukset niistä henkilöistä, joiden läheiset ovat sitä mieltä, että vainajien elämä ja kuolema ovat 3,60 euron palstamillimetrihinnan arvoista. Ilman rahallista panosta sanomalehden yksityisiin tiloihin ei ole pääsyä.

Toiseksi muoto, jolla kuolinilmoituksissa puhutaan, on tiukasti ylhäältä määritelty. Sivuille ei pyritä keskustelemaan, ilmaisemaan mielipiteitä tai ottamaan kantaa. Kuolinilmoitukset ovat eletyn elämän esityksiä, representaatioita menneestä, eivätkä avauksia tulevaisuuteen. Näyttää siltä, että kuolinilmoituksissa vapaus ilmaista on vapautta valita valmiiksi annetuista vaihtoehdoista mieleinen, ei vapautta tuottaa omia valintoja. Pyöreä kuolinilmoitus ei kuulu sopiviin valintoihin. Onkin hyvä muistaa, että vaikka se tila, jossa naiset ovat historiallisesti toimineet, on ollut yksityinen, se on myös ollut se tila, jonne naiset on pakotettu ja jossa heitä on hallittu (Arendt 2002, 35). Yksityinen ei siis ole naisten tila vaan tila, johon naiset on pistetty.

Kolmanneksi se, että kuolinilmoituksen julkaiseminen edellyttää henkilön kuolemaa, tekee siitä informatiivisen. Informatiivisuus taas on ollut tapana liittää patriarkaaliseen diskurssiin (esim. Nenola 1997), eikä näin olleen tue kuolinilmoitusten yksityistä luonnetta.

Lopuksi on vielä hyvä muistaa, että julkisen ja yksityisen rajanveto on ongelmallista sanomalehdessä, joka kaikkiaan on julkinen tila. Epäilemättä sanomalehti sisältää enemmän ja vähemmän julkisia alueita tai tiloja, mutta myös tematiikaltaan yksityiset aihealueet muuttuvat julkisiksi tullessaan osaksi sanomalehteä. Yksityisen ja julkisen käsiteparin toistamisen sijaan kuolinilmoituksista puhuttaessa kannattakin korostaa elävien ja kuolleiden välistä vuoropuhelua. Kuolinilmoituksen laaditaan ikään kuin vainajan itsensä luettavaksi. Näin ne muistuttavat muinaissuomalaisen kuolleen kanssa tekemää sovintoa ja viimeistä kädenpuristusta. (Ihalainen ym. 1991a, 8.)

Kriittinen diskurssianalyysi on aina poliittista

Diskurssianalyysi on väljä teoreettis-metodologinen tutkimuksellinen lähestymistapa, joka tutkii diskursseja. Sen teoreettinen lähtökohta on sosiaalisessa konstruktionismissa, jossa todellisuuden luonne ymmärretään sosiaalisesti rakentuneeksi.

Diskurssi on tiettyssä ajassa ja paikassa vallitseva käsitys todellisuudesta. Diskurssit määrittelevät sen, mistä ja miten voidaan puhua. Jokainen diskurssi arvottaa ja vahvistaa tiettyjä käsitteitä ja sulkee ulkopuolelle toisia käsitteitä (Hall 1999, 98–122). Jokainen diskurssi sisältää aina myös toistin toistamisen ja tekemisen mahdollisuuden, vasta-

diskurssin, joka paljastaa diskurssin vallan määrittellä asioita ja tätä kautta heikentää sitä (Foucault 1998, 31–39). Vastustaminen ei ole kuitenkaan helppoa, sillä diskursiiviset käytännöt sisältävät vallitsevan totuuden eli kaiken mitä kohteesta voidaan tietää ja sanoa (emt., 100–101).

Diskurssit ovat toisten diskurssien läpäisemiä. Voidaankin puhua diskursiivisista muodostelmista, joissa useammat diskursiiviset käytännöt leikkaavat toisiaan (Foucault 1972). Chouliaraki ja Fairclough kirjoittavat diskurssin sosiaalisesta elämästä, sen intertekstuaalisuudesta. Diskurssi ei ole kaikenkattava peitto vaan eräänlainen spiraali, joka on vuorovaikutteisessa suhteessa sellaisiin käsitteisiin kuin valta, kieli, arvot, uskot, halut, materiaaliset olosuhteet, yhteiskunnalliset ja sosiaaliset suhteet, instituutiot ja rituaalit. Yksikään edellä mainituista ei ole yksin diskurssi eikä diskurssilla myös ole hallussa kaikkia niistä yhtä aikaa. (Chouliaraki ja Fairclough 1999, 5–6.)

Diskurssseja tutkivaa tutkimusta nimitetään diskurssianalyysiksi. Kriittinen diskurssianalyysi on yksi diskurssianalyttinen tutkimussuuntaus. Se liittyy brittiläiseen kulttuurintutkimukseen, jossa analyysin painopiste siirtyy diskurssilta vastaanottajalle tai diskurssin ja vastaanottajan suhteeseen. Olennaista on, että kieli ymmärretään sosiaalisesti muotoutuneeksi ja muovaavaksi. (Kellner 1998, 46.) Tämä tarkoittaa sitä, että se, miten kuolinilmoituksissa esitetään sukupuolta vaikuttaa ja muokkaa paitsi sitä, miten ja millaista sukupuolta kuolinilmoituksissa voidaan esittää, myös sitä, miten kuolinilmoituksien vastaanottajat ymmärtävät sukupuolen.

Feministisen kriittisen diskurssianalyysin keskeinen päämäärä on yleispätevien määritelmien ja sukupuolieron (jopa koko naiseuden ja sitä kautta Naisien) kyseenalaistaminen (Auvinen & Einemäki 1990, 5). Feministinen päämäärä vaikuttaa siihen, miten aineisto tulee nähdä. Tutkiessaan sukupuolen diskurssseja tutkija on väistämättä osa diskurssia tehdessään sitä näkyväksi.

Diskurssianalyysia on usein syytetty siitä, että se tuottaa lukijansa näköisen lopputuloksen (esim. emt.). Näin varmasti onkin. Lukija hahmottelee aineistosta diskurssit sen tietämyksen ja ymmärryksen perusteella, joka hänellä on. Onkin hyvä huomata, että diskurssianalyysillä ei tavoitella objektiivista tai edes puolueetonta tietoa. Tutkija lukee aineiston itsensä lävitse, omista tarkoituseristään käsin. Voidaankin sanoa, että kriittinen diskurssianalyysi on aina poliittista siinä mielessä, että se pyrkii vaikuttamaan ympäröivään todellisuuteen.

Tämän artikkelin tapauksessa poliittisuus liittyy artikkelin teoreettiseen viitekehukseen, feminismiin. Mielestäni on tärkeää osoittaa, että feminismillä on vielä paljon tehtävää. Se, että sukupuolen käsitettä on sekä akateemisessa maailmassa että sen ulkopuolella tuuletettu viime vuosina, ei vielä tarkoita sitä, että kaikki sukupuolen representaatiot olisivat muuttuneet kulttuurissamme tasa-arvoisiksi.

Helsingin Sanomien kuolinilmoitukset

Kaikissa kulttuureissa kuoleman ja elämän raja on merkitty erilaisilla rituaaleilla (Kramer 1988, 1). Suomessa kuoleman ja elämän rajaa merkitseviin rituaaleihin kuuluu kuolinilmoituksien julkaiseminen. Vuonna 1991 hautaustoimistojen arvelujen mukaan lähes kaikista vainajista julkaistiin kuolinilmoitus sanomalehdessä (Ihalainen ym. 1991, 50). Tämän artikkelin aineisto koostuu 199 kuolinilmoituksesta, jotka

on julkaistu *HS:n* sunnuntainnumeroissa syyskuussa 2005. Ilmoituksista 102 on omistettu miehille ja 90 naisille.

J.P. Roos jaottelee suomalaiset sukupolvet neljään kategoriaan: sotien ja pulan sukupolveen (1910–30 syntyneet), suuren murroksen sukupolveen (1940–49 syntyneet), lähiöiden ja koulutuksen sukupolveen (1950–64 syntyneet) ja rock-sukupolveen (1965 ja sen jälkeen syntyneet) (Roos 1988, 25–31). Aineiston kuolinilmoituksissa näistä sukupolvista edustetuin (153 ilmoitusta) on sotien ja pulan sukupolvi. Seuraavaksi edustetuin (41 ilmoitusta) on suuren murroksen sukupolvi. Lähiöiden ja koulutuksen sukupolveen kuuluu kaksi ilmoituksen vainajista. Nuorin aineiston vainajista on syntynyt vuonna 1969. Hän on ainoa rock-sukupolveen kuuluva vainaja.

Aineiston yksittäinen kuolinilmoitus on joko 1-, 2- tai 4-palstainen. Ilmoituskoot määrittelee *HS*. Ilmoitus erotetaan muista ilmoituksista mustin kehysin, joita kutsutaan sureunoiksi (Kuusela 1999, 265). Kuolinilmoitus käydään laatimassa joko sanomalehden ilmoituskonttorissa, hautausoimistossa tai internetissä.

Kuolinilmoituksen ylärivillä määritellään vainaja. Määrittelyistä ylivoimaisesti suosituin on rakas-sana ja sen variaatiot kuten rakkaamme. Rakas-sanaa ja sen variaatioita esiintyy aineistossa 97 kertaa. 36:ssa miehelle ja kymmenessä naiselle omistetussa ilmoituksessa mainitaan rakas-sanana jälkeen tai tilalla ammatti tai arvonimi. Aineiston kuolinilmoituksissa miehen määrittelemisen ammatin avulla on siis huomattavasti suositumpaa kuin naisen määrittelemisen ammatin avulla. Tämän voi johtua siitä, että ammatti kuuluu ihmisen julkiseen elämänpiiriin ja julkinen elämänpääpiiri on historiallisesti kuulunut miehille (Benhabib 1992, 107).

Siinä missä miesten ammatit vaihtelevat kirvesmiehestä ylilääkäriin, kymmenen naisen kohdalla mainitut ammatit tai arvonimet vaativat korkeakoulututkinnon. Kaikki niistä kymmenestä naisesta, jotka tulevat esitetyksi ammattinsa kautta, kuuluvat sotien ja pulan sukupolveen eli sen sukupolven naisiin, joille kouluttautuminen ei ollut itsestäänselvyys. Tästä syntyy vaikutelma, että naisen julkinen elämä tulee esitetyksi vain silloin, kun siihen liittyy jotain tavallisuudesta poikkeavaa, kuten koulutus aikana, jolloin se oli harvinaista naisille.

Ammattinimikkeen lisäksi rakas-sanana yhteydessä tai sen tilalla voidaan kertoa vainajan rooli suvussa tai perheessä. Erityisen suosittuja ovat määreet äiti ja isä, joista ensimmäinen esiintyy aineistossa 14 kertaa ja jälkimmäinen seitsemän kertaa. Vanhemmuus myös toistuu muussa kuolinilmoituksen tekstisisällössä useasti.

Vainajan määrittelyä ilmoituksissa seuraa vainajan nimi, etunimi ja sen jälkeen omalla rivillä sukunimi. Sukunimi kirjoitetaan kapitaaleilla ja huomattavasti muuta ilmoituksen tekstiä suuremmalla kirjasinkoolla. Suuri koko korostaa suvun ja perheen merkitystä kuolinilmoituksen laatijana.

Vainajan nimeä seuraavat syntymäaika ja -paikka sekä kuolinpäivä ja -paikka. Pääkaupunkiseudulla ja sen lähialueilla syntyneitä aineistosta löytyy 52 ja kuolleita 58. Ilmoituksia, joissa vainaja on sekä syntynyt että kuollut pääkaupunkiseudun ja sen lähialueiden ulkopuolella on aineistosta 89. Kaukaisin aineistossa mainittu kuolinpaikka oli Las Palmas de Gran Canaria. Yksi ilmoituksista on myös kirjoitettu kokonaan espanjaksi. Ruotsinkielisiä ilmoituksia löytyy seitsemän.

Vaihtelu syntymä- ja kuolinpaikkojen ja jopa ilmoituskielen suhteen johtuu siitä, että suomalaisessa kuolinilmoituskulttuurissa on ollut tapana julkaista kaksi ilmoitusta, toinen paikallisessa lehdessä ja toinen *HS:ssä*. *HS:ssä* ilmoitetaan kuolemasta,

paikallisessa lehdessä kerrotaan surusta (Ihalainen ym. 1991b, 21). Tämän takia *HS:n* kuolinilmoitusten on nähty olevan pienempiä ja sisällöllisesti kylmempiä kuin sisämaan lehtien ilmoitusten (Ihalainen ym. 1991a, 21). Sukupuolen representaatioiden kannalta huomionarvoinen seikka synnyin- ja kuolinpaikkojen yhteydessä on, että kaikki kymmenen naista, joita määrittelee ammatti, ovat syntyneet kaupungeissa. Tämä selittyy sillä, että naisliike ei 1900-luvun alkuvuosina ollut juurtunut samalla tavalla maaseudulle kuin kaupunkeihin. Monet asiat, jotka olivat mahdollisia kaupunkilaisnaisille, eivät olleet mahdollisia maaseudun naisille. (Esim. Canning 2006.)

Vainajan syntymää, kuolemaa ja perhesuhteita koskevien tietojen jälkeen mainitaan lähiomaiset nimeltä. Muistelijoiden suhde vainajaan määritellään 143 ilmoituksessa nimen yhteydessä. 121 ilmoituksessa omaiset esitetään vainajaa muistavina tai kaipaavina. 188 ilmoituksessa omaisia on enemmän kuin yksi. Jos ilmoituksissa mainitut omaiset oletetaan myös kuolinilmoitusten laatijoiksi, kuolinilmoituksia voidaan pitää kompromisseina, joissa vainaja tulee kuvatuksi eletyssä elämässä syntyneiden suhteiden kautta ja avulla.

Kuolinilmoitusten sukupuolen representaatioita tarkastellessa olennainen kysymys onkin se, kuka konstruoi kuolinilmoituksen naiset ja miehet. Artikkelin aineiston perusteella vastaus näyttää olevan ydinperhe ja jossain harvoissa tapauksissa, jos vainaja on eläessään toiminut esimiestehtävissä, työtoverit. Työnantajat, vanhat opettajat ja muut tahot, jotka ovat määritelleet vainajan julkista elämää, eivät pääse konstruoimaan kuolinilmoituksissa esitettyä elettyä elämää.

Omaisten esittelyn jälkeen kuolinilmoituksessa on runo, ajatelma tai raamatunlause. Selkeyden vuoksi kutsun artikkelissa omaisten nimiä seuraavaa tekstiainesta värssyksi. Värssy on runoa kevyempi, se voi olla kokoelma lauseita ja ajatelmia tai useista runoista koottu sikermä. Myös runo voi olla värssy esiintyessään kuolinilmoituksissa.

Suurin osa (107) aineistojen muistovärssyistä on koosteita tai katkelmia suomalaisista runoista. Seuraavaksi suurin osa on raamattumukaelmat, joita aineistosta löytyy 51. Ulkomaalaisia runoilijoita lainataan aineistossa vain 14 kertaa. Yksittäisistä runoilijoista suosituimpia ovat Eino Leino, jota ilmoitusten värssyissä lainataan 14 kertaa, ja Lauri Viita, jota lainataan 11 kertaa. Suosituin naispuolinen runoilija on Aino Kallas, jota lainataan neljä kertaa. Tämä tarkoittaa sitä, että suuri osa aineiston ilmoitusten naisista kuvataan miespuolisen runoilijan runolla. Vain kahdessa aineiston miespuoliselle vainajalle omistettujen muistovärssyissä lainataan naispuolista runoilijaa. 18 ilmoituksessa ei ole värssyä.

Yksi selitys samojen (miespuolisten) runoilijoiden runsaaseen käyttöön ovat hautausoimistojen muistovihkoset, joista voi valita muistovärssyn silloin, jos sitä ei ole mietitty valmiiksi. Muistovihkojen on katsottu olevan osasyllinen siihen, että samat runot ovat esiintyneet kuolinilmoituksissa jo 1800-luvulta lähtien (Ihalainen ym. 1991, 42). Onkin hyvä huomata, että kuolinilmoitusten sukupuolen representaatioiden taustalla vaikuttaa toisto, joka ei ritualistisen luonteensa takia ole muuttunut samassa tahdissa muun yhteiskunnan kanssa.

Tekstiaineksen lisäksi ilmoituksen vasemmassa sivussa tai keskellä ylhäällä 179 ilmoituksessa on risti-symboli. Kristillisessä perinteessä ristiä pidetään symbolina voitolle, jonka kristitty saavuttaa kuolemassa Jeesuksen uhrauksen ja ristin kautta. (Kuusela 1999, 276; 284.) Vaikka uskonto on menettänyt merkitystään ihmisten arjessa, rajankäyntirituaaleissa se on edelleen vahvasti mukana. *HS:n* kuolinilmoituk-

sisä luterilainen risti nousee näkymättömäksi ”valkoisuudeksi”, mikä tulee näkyväksi vasta valtavirrasta poikkeavien lintu-, pilvi- ja enkeli-symboleiden avulla (Dyer 1997, 3–4).

Kuolemattomuuden ja ikuisuuden representaatiot hallitsevat kuolinilmoituksissa

Kuolemaa on tutkittu paljon ja monissa oppiaineissa. Mistään yhtenäisestä kuoleman-tutkimuksesta ei siis voi puhua. Eri oppialoilta tulevia kuoleman käytäntöjä diskursiivisesti tarkastelevia lähestymistapoja yhdistää kuitenkin se, että ne erottavat toisistaan vähintään kolme erilaista kuolemankulttuuria: kuolemattomuutta tavoittelevat kulttuurit, ikuisuutta tavoittelevat kulttuurit ja kuoleman kokonaan kieltävät kulttuurit (esim. Arendt 2002; Ariés 1983; Foucault 1998).

Hannah Arendtin mukaan kuolemattomuus tarkoittaa pysyvyyttä ajassa. Tähän ihminen pyrkii tekemällä ”kuolemattomia tekoja” eli esineitä ja asioita, jotka jäävät hänen jälkeensä. Kuolemattomuuden tavoittelu oli tyypillistä antiikin Kreikassa ja jatkui vallitsevana kuolemasuhteena Rooman tuhoon, joka sai ihmiset huomaamaan sen, ettei mikään ole ikuista. Rooman tuhon jälkeen kuolemattomuuden tavoittelu vaihtui ikuisuuden tavoitteluun. Ikuisuudessa ihminen kääntyy sisäänpäin. Hän ei halua jättää merkkiä mihinkään vaan saavuttaa sisäisen rauhan. Kuolemattomuuden tavoittelu kääntää ihmisen toisia kohti ja ikuisuuden tavoittelu pois muista. (Arendt 2002, 27.)

Kuolemattomuutta ja ikuisuutta korostavien kuolemankäsityksen lisäksi 1960-luvulta, joidenkin tulkintojen mukaan 1900-luvun alusta, alkaen on puhuttu kielletystä ja torjutusta kuolemasta. Kielletyn kuoleman kulttuurissa arkiset kuoleman rituaalit ovat hävinneet eikä kuolema ei ole enää luonteva osa elävien maailmaa (Ariés 1983, 314).

Aineiston kuolinilmoituksissa elävien ja kuolleiden suhde esitetään pikemminkin kuolemattomuuden ja ikuisuuden representaatioiden kuin kielletyn kuoleman representaatioiden avulla. Yksi syy ikuisuuteen ja kuolemattomuuteen viittaavien representaatioiden suosioon kuolinilmoituksissa voi olla se, että kun kuoleminen tapahtuu lähipiirissä, sitä on mahdotonta kieltää. Kuolemaan kielteisesti suhteutuvassa kulttuurissa uusia tapoja käsittää ja käsitteellistä kuolemaa ei ole päässyt syntymään, joten kuoleminen täytyy käsitteellistää vanhojen, ajallisesti ennen kuoleman kieltämistä syntyneiden diskurssien ehdoilla. Näissä diskursseissa mahdollisuudet esittää sukupuolta eivät ole yhtään niin moninaiset kuin sanomalehden muissa diskursseissa. Aineiston perusteella voidaankin kysyä, onko meillä tarpeeksi diskursseja, joiden avulla voimme käsittää ja käsitteellistää kuolemaa.

Esittelen seuraavaksi neljä kuolinilmoituksista löytämäni diskursseja. Diskurssit löytyivät siten, että luin aineiston kaikki kuolinilmoitukset kahteen kertaan lävitse. Lukemisen jälkeen laitoin kuolinilmoitukset hetkeksi pois ja luin kuoleman historiaa käsitteleviä kirjoja. Tämän jälkeen luin kuolinilmoitukset uudestaan lävitse. Etsin yhdistäviä teemoja. Yksi ilmoitus saattoi pitää sisällään useampia teemoja. Järjestelin kuolinilmoitukset teemojen mukaan viideksi diskurssiksi, joista myöhemmin poistin yhden. Lopulliseen työhön jäi neljä diskurssia. Diskurssi, jonka poistin, koski kiellettyä kuolemaa. Kuolinilmoituksissa ainakaan tällä hetkellä ei esiinny kielletyn kuoleman merkkejä niin paljon, että voitaisiin puhua omasta diskurssista.

Diskurssi 1: Matka

Matka-diskurssilla viitataan ilmoituksiin, joiden värssyissä tai muussa ilmoituksen materiaalissa vainaja suorittaa viimeisen matkan. Yksinkertaisimmillaan viimeinen matka voidaan kuvata aineistossa risti-symbolin korvanneella veneen kuvalla. Määrällisesti matka-diskurssi on aineiston suurin diskurssi. Siihen mahtuu 87 ilmoitusta.

Länsimaissa kuolema on jo pitkään mielletty matkaksi. Ehkä juuri moninaisen historiallisen painonsa takia matkadiskurssi tuntuu pakenevan käsistä. Ensisilmäyksellä näyttää siltä, että matkustaminen on ilmoituksissa mahdollista jokaiselle. Matka-diskurssien ilmoituksista 48 on omistettu naisille ja 34 miehille. Lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että vaikka matkustaminen on mahdollista sekä Naisille että Miehille, tietyt matkustamisen tavat ovat sukupuolittuneita. Seuraavaksi esittelen neljä diskurssille tyypillistä matkarepresentaatiota.

Ensimmäinen matkarepresentaatioista on sisäinen matka, jossa kuolema nähdään sielun ja ruumiin erona. Sielun matka ulos ruumiista esiintyy Philippe Ariéksen mukaan länsimaisen historian representaatioissa ensimmäisen kerran stoalaisessa kulttuurissa (Ariés 1983, 603–604). Stoalaisille kuoleminen ei ole suuri dramaattinen näytös, kuten esimerkiksi myöhemmin keskiajalla, vaan sielun ja ruumiin rauhallinen eroaminen, kuolema otetaan vastaan filosofian valaisemassa meditaation tilassa. (Braudel 2001.) Kyseessä on siis jo aikaisemmin esitelty ikuisuuteen tähtäävä kuoleman diskurssi, jossa elämä on kuolemaan pyrkimistä (Arendt 2002, 26–27).

Sisäisen matkan representaatioita esiintyy 31 värssyissä, joista 15 naisten ja 16 miesten ilmoituksissa. Kaikki ilmoituksien vainajat kuuluvat sotien ja pulan sukupolveen. Sukupuolta ei tuoda ilmoituksissa esiin voimakkaasti esimerkiksi korostamalla äitiyttä, vaan naisten ja miesten ilmoitukset muistuttavat toisiaan. Seuraavalla tavalla muistetaan vuonna 1910 syntynyttä naista.

Jumala, minun sydämeni on valmis,/ minun sydämeni on valmis:/ minä tahdon veisata ja soittaa./ Heräjä, minun sieluni;/ heräjä harppuja ja kannel/ minä tahdon herättää aamuruskon.

Värssy on Psalmien kirjasta. Raamattua lainataan myös kahdeksassa muussa sielun ja ruumiin eroa kuvaavassa ilmoituksessa. Myös muut värssyt ovat sävyiltään uskonnollisia. Kristillisessä traditiossa kuolema ymmärretään riisuutumiseksi. Kuolema ikään kuin riisuu pois ne ominaisuudet, jotka ovat määrittäneet ihmistä elämässä. (Utriainen 2006, 250.) Kristillisessä kuvastossa, esimerkiksi keskiajan kuolemantanssikuviissa, on usein kuvattu kuoleman demokratisoivaa vaikutusta. Kuolema ei katso varallisuutta, asemaa tai sukupuolta. (Waenerberg, 1999, 241.) Kristillisen tradition vaikutus siirtyy ilmoituksien sielu-kuvauksiin. Sielu on aineistossa sukupuoloton.

Toisessa matkarepresentaatioissa kuljetaan meren, joen tai sillan ylitse. Representaatio esiintyy 19 kertaa: 16 kertaa miesten ilmoituksessa ja kolme kertaa naisten ilmoituksessa. Sukupuolijakauma voi johtua siitä, että vaikka kuoleman matka ei sinänsä ole historiallisesti sukupuolittunut, matkailu on ollut pääasiassa miesten toimintaa. Miehet ovat kulkeneet valloittaakseen maailman itselleen, ja naisten roolina on ollut jäädä odottamaan. (Hapuli 2005, 126.) Seuraavassa esimerkki on vuonna 1930 syntyneen miehen ilmoituksesta.

Uupunut matkaaja/ rannalla himmeän maan/ astui aurinkolaivaan/ suureen ja valkeaan.

On merkittävää, että juuri miesten kuvataan konkreettisesti matkustavan kuoleman rajan ylitse maailmasta toiseen. Naistutkimuksessa on usein esitetty, että länsimaaisessa kulttuurissa on pitkään vallinnut dualistinen ajattelu, jossa Nainen on yhdistetty luontoon/kuolemaan ja Mies kulttuuriin/elämään. Tämän takia miesvainajat ovat historiallisesti vaatineet enemmän rituaaleja kuin naisvainajat. Miesten on kuoltuaan ylittävä elämän ja kuoleman/kulttuurin ja luonnon raja. Naisten ei samaa matkaa tarvitse tehdä, sillä he ovat valmiiksi jo rajalla. (Esim. Koski 2005, 3.) Tällainen dualistinen representaatiomalli vallitsee myös aineiston kuolinilmoituksissa.

Havaintoa vahvistaa kolmas kuoleman matka-representaatio, metamorfoosi. Aineiston 12 värssyssä matka esitetään metamorfoosina. Kaikki värssyt löytyvät naisten ilmoituksista. Seuraavassa esimerkissä muistellaan vuonna 1923 syntynyttä naista.

Nyt lensit rauhaan, puolisosi perään,/ siis hyvästi jää, rakas paratiisilintumme.

Siinä, missä Miehet aineistossa matkustavan laivalla uuteen maahan, Naiset ovat itse tuo maa. Nainen on se, joka ruumiillistaa oman kuolemansa, kun taas Mies matkustaa paikkaan, joka on kuolema. Tämän voi ajatella johtuvan siitä, että länsimaissa Naisen tehtävä on usein ollut kuoleman ruumiillistaminen. Naisen ei siis tarvitse matkustaa minnekään, koska hän on kuolema. (Nenola 1986, 152–157.)

Neljänneksi matka-diskurssin värssyissä elämä voidaan esittää matkana, jonka päätepiste on kuolema. Kuolema elämän päätepysäkinä viittaa psykologian tapaan käsittää elämä kaarena, jolla on alku, keskikohta ja loppu (esim. Fiske 1993; Tarasti 1996). Representaatio kuolemasta elämän päätepisteenä esiintyy aineistoissa 25 kertaa. Ilmoitusten vainajissa on 12 miestä ja 13 naista. Kaikki vainajat kuuluvat sotien ja pulan sukupolveen. Äitejä ilmoituksissa on kaksi, isiä ei yhtään. Seuraava värssy on vuonna 1923 syntyneen miehen ilmoituksesta.

Kun yö saapui/ niin matka päättyi/ ja uneen uuvutti väsyneen/ ei tunnu tuska/ ei vaiva mainen/ on rauha sydämessä/ nukkuneen.

Elämänkaariajattelua hyödyntävissä muistovärssyissä elämää verrataan usein vuodenaikojen tai vuorokauden kiertoa kuten esimerkin ilmoituksessa. Aamu ja kevät kuvaavat lapsuutta; ilta ja syksy vanhuutta. Tyypillistä ilmoituksille on se, että kuolema tulee illalla tai syksyn jälkeen, eli kuolema kuvataan oikea-aikaiseksi. Oikeaan aikaan tuleva kuolema kohdataan värssyissä pelotta ja vastustelematta.

Kuten sielun ja ruumiin eroa ilmentävissä värssyissä myös elämän matkaa kuvaavissa ilmoituksissa kuolemalla on elämästä ja sen merkityksistä riisuva rooli. Voikin ajatella, että elämän näkeminen matkana on ikään kuin sielun eroamisen nykyaikaisempi versio. Siinä missä sielun ja ruumiin eroaminen viittaa kristinuskoon, jossa sielun on katsottu olevan ihmisyyden paikka, matka-representaatioissa ajatus elämän jatkumisesta on pyyhitty pois. Olennaista on se, että kummissakin representaatioissa vainajat ovat saaneet elää pitkän elämän ja kuoleminen kuvataan elämästä ja sen arvoista luopumista. Näin kuolema ikään kuin mitätöi sukupuolen merkityksen. Kuoleman edessä kaikki ovat tasa-arvoisia.

Diskurssi 2: Muisto

73:ssa aineiston kuolinilmoituksessa omaiset tervehtivät edesmennyttä muistaen ja kaivat. Tervehdysten lisäksi ilmoitusten värssyissä käsitellään muistoja ja muistamista kuten seuraavissa säkeissä:

Kauniit muistot eivät koskaan kuole,/ eivätkä milloinkaan jätä yksin.

Muisto-diskurssin ilmoituksiin mahtuu sekä naispuolisia (50) että miespuolisia (23) muisteltavia. Olennaisin ero naisten ja miesten ilmoitusten välillä on se, että naisista muistetaan ominaisuus kuten sydän.

*Oli sulla sydän niin lämmin hellä,/ oli siellä paikka meille jokaiselle,
mitään et pyytänyt, kaikkesi annoit/ meitä aina muistit ja huolta kannoit./
Kauniit muistot voimaa antaa,/ surun raskaan hiljaa kantaa.*

Ja miehistä heidän tekonsa kuten kätten työ.

*Me katsomme jälkiä kätesni töiden,/ sua kiittäen, kaivaten, ikävöiden./
Kauniit muistot voimaa antaa,/ surun raskaan hiljaa kantaa.*

Kummassakin muistovärssyssä muistot antavat voimaa, mutta muisteltavat asiat ovat erilaisia. Miesten metonymia yleisemmin kuolinilmoituksissa on kädet ja Naisten sydän. Kädet jättävät maailmaan, kotipihaan tai mökkipolulle, tyhjän tilan. Sydän taas on tyhjä tila, jonka elävät täyttävät. Äiti on olemassa vain muiden kautta. Muut rakentavat hänet siinä, missä isä rakentaa itsensä, maailman ja maiseman ympärilleen. Kuoleman diskurssissa kädet viittaavatkin tekemiseen ja tekeminen kuolemattomuuteen, kun taas sydän viittaa olemuksellisuuteen ja olemuksellisuus ikuisuuteen. Sukupuolten välinen ero näkyy myös värssyvalinnoissa.

Miesten puolisoilleen valitsemissa runoissa suru on jo väistynyt. Muisto on keskeisempi kuin suru. Esimerkiksi seuraavassa Eino Leinon runossa, jonka avulla aviomies muistelee vaimoaan, korostetaan muistoa eikä suremista.

*Puunto pilven, johon päivä hukkuu,/ siinto vaaran tuulisen, mi nukkuu,/
tuoksut vanamon ja varjot veen,/ niistä sydämeeni laulun teen.*

Muistelijana oleva Mies tekee värssyssä surustaan laulun sydämeensä, toisin sanoen runon minän ääni on eloonjääneen, ei vainajan. Eloonjäänyt on värssyssä se, joka tekee ja toimii. Tuoksu vanamon ja varjot veen eivät tee vielä muistoa. Muiston tekee runon minä, joka tässä tapauksessa on ilmoituksessa merkitty Mieheksi. Mies on se, joka omistaa runon puolisolleen.

Siinä missä muisto-diskurssissa Mies tekee laulun, Naiset kantavat ja säilyttävät surua.

*Hän joka/ minulle on ollut rakas/ ei koskaan kuole sydämessäsi/ niin kauan kuin elän/
kannan hänen sytyttämänsä valoa/ sieluni jokaisessa sopessa.*

Runon Nainen kantaa muistoa. Hän on muiston säilytyspaikka, ja muisto elää hänen sydämessään. Hän ei siis ole se, joka tekee muiston vaan se, jossa muisto säilyy. Ero nais- ja miesmuistelijoiden välillä voi johtua siitä, että perinteisesti kuva surevasta on feminiininen ja maternaalinen ja kuva kuolevasta ihmisestä maskuliininen (Utriainen 1999, 15–22). De Beauvoirin mukaan surun tunteen feminisointi on keskeinen kulttuurinen representaatio länsimaissa (de Beauvoir 1981, 117).

Muistamisen tavat ja muistot ovat ilmoituksissa vahvasti sukupuolittuneita. Vanhaa, feministien usein kritisoimaa dualistista sukupuolikäsitystä, jossa mies on toimija ja nainen toiminnan kohde, ei rikota aineistoni muistorunoissa kertaakaan. Muistamisen akti, joka viittaa aina menneeseen, sallii menneeseen kulttuuriin liittyvien sukupuolten esitysten toistamisen. Jossakin muussa yhteydessä äitien hellät sydämet ja isien kädet herättäisivät vastustusta. Kuolinilmoituksissa kuolema ja se, että kaikki, mitä tapahtuu, tapahtuu enää muistoissa, sallii esityksiä, joita nykyhetkessä ja tulevassa elävä kulttuuri ei enää salli.

Diskurssi 3: Testamentti

Nimitän testamentiksi diskurssia, jossa vainaja jättää perinnön tuleville sukupolville. Ariés kirjoittaa itsen kuolemasta: 1100-luvulla yläluokkainen mies halusi ensimmäistä kertaa jättää jonkin näkyvän merkin, testamentin tuleville sukupolville (Ariés 1983, 299–302). Testamentti on aineiston diskursseista selkeimmin kuolemattomuuteen viittaava diskurssi. Testamenteissa jätetään elävien maailmaan kuolematon jälki.

Testamentti-diskurssin ilmoituksia aineistosta löytyy 42. Kaikki testamentti-ilmoitusten muisteltavat henkilöt ovat miehiä, isiä. Heistä suurin osa (28) kuuluu muroksen tai lähiöiden ja koulutuksen sukupolveen. Myös aineiston ainoa rock-sukupolveen kuuluvan vainajan kuolinilmoitus löytyy testamentti-diskurssista. Sukupolvi-jakaumassa testamentti onkin ehdottomasti aineiston nuorin diskurssi.

Sukupuolen representaatioiden kannalta huomion arvoista on, että selkeimmin kuolemattomuuteen, eli maailmassa olemisen jatkumiseen, viittaavassa diskurssissa ei esiinny naisten representaatioita tai representaatioita naisista. Tämä voi johtua siitä, että länsimaisessa historiassa naisille on vasta lyhyen aikaa ollut jotain testamentattavaa (esim. Arendt 2002).

Testamenttien lainatuin runoilija on Lauri Viita, jonka runot esiintyvät ilmoituksissa seitsemän kertaa. Itsen kuolemaan ja yksilön korostamiseen viittaa se, että värssyn alkuperä mainitaan 21:ssä testamentti-diskurssin ilmoituksessa, kun muisto-diskurssin ilmoituksissa värssyn alkuperä paljastetaan vain kahdeksan kertaa. Muisto-diskurssissa runon lainaaminen ilman mainintaa tekijästä ja sen yhdistäminen toisiin runoihin luo tunnelmaa yksityisestä tilasta, kodista, jossa vainajaa muistellaan. Testamentti-diskurssin muistovärssyissä yksityisyyden ja intiimiyden tunne rikotaan yksinkertaisesti lainaamalla runoja ”oikein.” Testamenttien Isät tietävät, miten maailmassa kuuluu toimia, ja siksi heidän ilmoituksensa tuntuvat muita ilmoituksia painavamilta.

Värssyissä kertoja on yleensä Isä, mutta joissain tapauksissa tarina kerrotaan myös Pojan äänellä siten, että Poika osoittaa sanansa kuolleelle Isälleen ja kertoo siitä (henkisestä) perinnöstä, jonka on Isältään saanut. Lapset ja lapsenlapset ovat testamentin vastaanottajia. Lapsissa Isän elämä jatkuu. Testamentti on siis sekä kuolleiden

puhetta eläville että elävien puhetta kuolleille. Ariés kutsuu kuoleman jälkeen jatkuvan geneettisen tai henkisen siteen korostavia representaatioita kuolleiden ja elävien väliseksi dialogiksi (Ariés 1983, 218–222). Kuolinilmoitusten testamentteissa dialogi käydään Isien ja Lasten kesken.

Seuraavassa esimerkissä pojat perheineen ovat valinneet vuonna 1941 syntyneen isänsä ilmoitukseen osan Lauri Viidan runosta Onni.

Suvimaisema: Lahden tyven/ saunaranta ja vene/ ja helle, männikön tuoksu/ kukat, välkkyvät kalat/ lapsi, lapsia, lapset/ ja vanha onnellinen kaiku/ Isä hei! (Lauri Viita)

Kuoleman ja menetyksen teemojen sijaan runossa keskitytään jatkuvuuden kuvaamiseen. Männikkö tuoksu edelleenkin, kalat välkkyvät ja saunaranta on siellä, mihin Isä saunan aikoinaan rakensi. Vainaja jatkaa elämäänsä lapsissa, männikön tuoksussa ja onnellisessa kaiussa. ”Lapsi, lapsia ja lapset” ovat Isän perintö elävien maailmalle. Yhtäältä näkökulma ei ole vain jäljelle jääneiden sukulaisten muistoissa vaan laajemmassa syklisessä kierrossa, jossa yksi eletty elämä nähdään merkityksellisenä kaikille tuleville sukupolville. Toisaalta eletty elämä on personoitu. Se on Isän elämä, joka saa merkityksensä juuri siitä, että sen on elänyt isä. Isä on tallannut polun tai rakentanut mökin. Maisema on Isän merkitsemä.

Mielenkiintoista on, että testamenttien isistä vain kuuden mainitaan syntyneen maaseudulla ja viiden kuolleen maaseudulla. Silti kesytetty maisema, jonka he ilmoituksissa jättävät jälkeensä, sijoittuu maaseudulle. Testamenttien maisemakuvaukset voikin laskea osaksi maaseutumyyttiä. Anne Byckling kirjoittaa siitä, miten länsimaissa ”myyttisen maaseudun suojaan on haluttu käpertyä” yhteiskunnallisten murroksien, kuten sotien ja lamojen, yhteydessä (Byckling 2005, 109–110). Kuolinilmoitusten testamentteissa kuolema murroksena ja muutoksena aiheuttaa halun palata ”maaseudun turvaan.”

Testamentin maiseman voi lukea myös rajavyöhykkeeksi, joka sijoittuu jonnekin yksityisen ja julkisen, luonnon ja kulttuurin väliin. Testamenttien maisemahan ei ole kesyttämätöntä, vaan siinä näkyy ihmisen jälki, pihapolku, laituri, peltosarka. Tämän takia maisema representaation tasolla perustuu luonnon ja kulttuurin sekä elämän ja kuoleman väliseen dialektiikkaan. (Tarasti 1996, 156.) Testamenttien värssyt voi-kin lukea myös neuvotteluksi, jota käydään isän statuksesta. Kuuluuko isä kuoltuaan luontoon vai kulttuuriin? Ilmoitusten vastaus on: kumpaankin. Isä asuu jossakin rajalla, puoliksi kesytetyssä luonnossa, maalaismaisemassa.

Testamenteissa kansallismaisemaa myös rikotaan tai vähintäänkin sen kanssa käydään vakavaa keskustelua. Seuraava ilmoitus on omistettu vuonna 1939 syntyneelle isälle.

Ilma, vesi, metsä,/ koripallokenttä/ – rajoja hän ei tuntenut. Isää ja ukkia on jo ikävä.

Ilmoituksen värssystä tulee testamentti kontekstinsa vuoksi. Kun värssyä lukee muita testamentteja vasten, on helppo huomata samankaltaisuus: maisema, joka Isältä jää. Siinä missä Viidan Isät toimivat rajatussa ympäristössä, yleensä kotipihalla, tämä isä ei tunne rajoja. Hän ei suostu jäämään kotipihalle, mäntyjen tuoksuun ja järven liplatukseen.

Chouliaraki & Fairclough kutsuvat tällaista representaatioiden muutosta lingvistiseksi refleksiivisyydeksi globaalien ja lokaalisten välillä. He puhuvat diskurssin kolonisoimisesta. Vanha diskurssi kotipihaan Isästä kolonisoidaan sen oman muodon avulla. Diskurssi vallataan vastamerkityksillä, metsä muuttuu kaupungiksi. (Chouliaraki & Fairclough 1999, 86–88.) Tärkeää on muistaa, että kolonisointi koskee vain maisema. Itse isän hahmo ei muutu, hän on edelleen maisemaa muokkaava käsi. Nyt isän käsi vain ylittää kotipihaa kauemmaksi, koripallokentälle, ilmaan, veteen ja metsään.

Toisaalta pitää muistaa, ettei diskursseissa ole vain yhtä keskustaa. Tällä tarkoitan sitä, ettei isä-representaatioita pidä lukea vain lineaarisesti, toistensa perillisinä. Koripallokenttä ei ole Lauri Viidan pihapolun perillinen, vaan yhteys on monimutkaisempi, moniin erilaisiin keskustoihin viittaava kokonaisuus. Jacques Derrida varoittaa tällaisesta yksisilmäisyyden vaarasta. Yksilöä ei voi palauttaa yhteen keskustaan. Martta ja Marja eivät ole Marian perillisiä eivätkä koripallokenttien isät periydy ainoastaan kotipolun isistä. Subjekti rakentuu erilaisten keskustojen ja diskursiivisten muodostumien leikistä eli vapaasta pelistä, vaikka kuolinilmoituksissa se usein esiintyykin vain yhden keskustan kautta. (Derrida 1978, 208.) Siinä missä testamenttien isät viittaavat moneen keskustaan, seuraavaksi käsiteltävillä isänmaan pojilla on vain yksi keskus, isänmaa ja sille annettu uhri.

Diskurssi 4: Isänmaan pojat

Isänmaan pojiksi nimitän diskurssia, jonka muistovärssyissä viitataan sotaan ja uuhriin, jonka vainaja on sodan aikana antanut isänmaalle. Tällaisia ilmoituksia aineistossa on seitsemän. Muistovärssyjen lisäksi isänmaallisuus tulee esiin risti-symbolisiin liitetyistä veteraanimerkeistä, joita on 23 ilmoituksessa. 12 ilmoituksessa löytyy myös Lotta Svärd -merkki. Näissä ilmoituksissa ei kuitenkaan korosteta isänmaalle annettua uhria, siksi kirjoitan isänmaan pojista, joita yhdistää sota, tarkemmin kokemus rintamalla olosta. Isänmaan poikien diskurssia voidaan pitää väistyvänä diskursina: kun sodan kokenut sukupolvi häviää, häviää diskurssikin.

Toisin kuin testamenttien värssyissä Isänmaan poikien värssyissä vainajaa ei nosteta poikkeukselliseksi yksilöksi, vaan hänet asetetaan poikkeuksellisen ryhmän jäseneksi. Tämän ryhmän edestä yksilö on valmis menettämään vaikka oman henkensä.

*Maan eestä kuolisitko tään?/ Rannalta tältä palasen/ maat`ihanaiset isien/
sa näet, nuorukainen:/ kuin virtain järvet ihanat/ on Saimaan sadat lahdemat,/
Imatra pauhaavainen/ ja Vuoksen aallot vahtoivat. (Johan Ludvig Runeberg)*

Kuolema esitetään värssyissä uhrina, jonka vainaja on valmis antamaan tai antanut isänmaalleen. Tämä siitä huolimatta, että viimeisestä sodasta on kulunut yli kuusikymmentä vuotta ja sankarillisen kuoleman representaatioiden kulta-ajasta vielä kauemmin. Rauhanaikana syntyneestä ilmoituksen värssyn nationalistinen sävy saataakin tuntua kiusalliselta ja mahtipontiselta jopa huvittavalta. Kenen ja minkä edestä tässä ollaan nyt valmiita kuolemaan? Yli kahdeksankymmentävuotiaat miehet kaatuvat vanhankodeissa Suomen puolesta. Sosiaalinen muutos aiheuttaa aina muutoksen myös diskurssissa: kolonisoitu diskurssi aiheuttaa uudelleenarvioinnin, jossa suomalaisuus ja kansakunta tulevat määritellyksi uudestaan (Chouliaraki & Fairclough 1999,

96; 120). Jos kukaan ei enää jaa, keskustele ja pidä yllä diskurssia, se kuolee. Maan edestä kuolevista sankarimiehistä on siirrytty pihapolkua tallaaviin isiin.

Aineistossa sota on muutos, joka halkaisee kansakunnan kahteen. Ero ilmenee niissä ilmoituksissa, joissa muistellaan miehiä. Yhtäällä ovat Runebergin isänmaan pojat ja toisaalla Lauri Viidan isät. Kuolinilmoitukset liittävät eletyn elämän yhteiskunnalliseen kontekstiin. Aikana, jona isänmaan pojat ovat käyneet koulunsa, Runeberg ja Topelius ovat kuuluneet kansakoulujen ja oppikoulujen perusvalikoimaan (Sevänen 1999, 38). Niitä on luonteva lainata myös kuolinilmoituksissa, ne ovat tuttuja, opittuja representaatioita. Seuraava sukupolvi on taas lukenut Linnaa ja Viitaa. Sosiaaliset representaatiot kuten Viidan maalaismaisema tai Runebergin Saimaan sadat lahdemat ovat suomalaisiksi nimettyjen ihmisten jaettuina tulkintoja maailmasta. Ne ovat verkkoja, jotka yhdistävät jaetut ideat yhdeksi yksiköksi suomalaisuudesta. (Esim. Koivunen 1995.)

Taistelua kansallisuudesta käydäänkin paitsi kansakuntien sisällä myös yhteiskunnan tiettyjen ryhmien sisällä ja välissä (emt., 95). Ajatus kansakunnasta ei ole hävinnyt kokonaan vaan vain muuttunut. Isän testamenteissa suomalaisuus esitetään jonain henkilökohtaisena ja yksityisenä, kun taas isänmaan pojissa kansakunta on yhteistä omaisuutta, jonka puolesta jokaisen suomalaisen on taisteltava. Mielenkiintoista on, ettei vastaavaa eroa tai halkeamaa ole nähtävissä naisille omistettujen ilmoitusten välillä. Naiset olivat ja ovat kärsiviä äitejä, jotka antavat kaikkensa.

Kuolinilmoitusten äidit

Artikkelin loppuksi haluan vielä pysähtyä hetkeksi kuolinilmoituksen äiti-representaatioihin. Isä-representaatioitahan käsiteltiin tarkemmin testamenttien yhteydessä. Äitien käsittelyn omana lukunaan perustelee se, että aineistossa äitiyttä representoidaan huomauttavasti isyyttä useammin. Äiti-representaatioita aineistosta löytyy 89, kun taas isä-representaatioita vain 52. Äitiyden representaatioiksi lasken kaikki ne ilmoitukset, joiden tekstiaineksessa äiti-sana esiintyy.

Toisin kuin isä-representaatiot, joista suurin osa sijoittuu testamentti-diskurssin sisälle, äiti-representaatiot ovat hajaantuneet matka- ja muisto-diskursseihin. Tämä voi johtua siitä, että suomalaiskansallisessa tarinaperinteessä äiti on huomattavasti isää kuvatumpi hahmo (esim. Lappalainen 1999, 106). Äiti-representaatioiden sujahdaminen useaan diskurssiin tarkoittaa konkreettisesti sitä, että värssy on koottu useammasta runosta, kuten seuraava värssy, joka on omistettu 1916 syntyneelle äidille.

Äiti on kielen kaunein sana./ Äiti on parhain lohduttaja./ Äiti on taivaan kirkkain tähti/ sittenkin vielä kun iäksi lähti./ Me muistamme silmäsi kirkkakat/ me muistamme hymysi hyvän./ Jätit meille muiston niin valoisan/ niin kauniin, rakkaan ja syvän.

Värssyn neljä ensimmäistä säettä ovat peräisin runosta, joka sijoittuu matka-diskurssiin. Viimeiset neljä säettä ovat peräisin runosta, joka sijoittuu muisto-diskurssiin. Neljä ensimmäistä säettä esittelee uskonnollis-symbolista äitiyttä. Ne määrittelevät äitiyden suhdetta maailmaan. Seuraavissa säkeissä toteava tyyli vaihtuu memuotoon ja runo muuttuu henkilökohtaisemmaksi. Maailman ja äitiyden suhteesta siirrytään yhden tietyn Äidin ja hänen lastensa suhteen kuvaamiseen.

Esimerkin kaltaiset kahden tai useamman runon yhdistelmät ovat tyypillisiä aineiston kaikille Äideille. Useiden elementtien ja värssyjen yhdistäminen voi kertoa siitä, että muistelijoiden on vaikea löytää valmiina olevista Äideistä sopivaa omalle äidilleen. Muistelijat ovat ikään kuin pakotettuja astumaan vallitsevien kuvien ulkopuolelle ja luomaan oman käsityksensä, oman äitinsä kuvan yhdistelemällä jo olemassa olevia kuvia toisiinsa.

Kuolinilmoituksissa äideille omistettujen värssyjen tapa yhdistää aineksia useista runoista tai runoelmista on yksi syy sille, että ilmoitusten Äidit näyttäytyvät ristiriitaisina hahmoina. He ovat hiljaisia ja käskiviä. He antavat kaikkensa, mutta eivät oikeastaan omista mitään, mitä voisivat antaa. Heidän elämänsä on merkityksetöntä, mutta heidän kuolemansa tuottaa tuskaa ja kaipuuta. Heillä on kirkkaat silmät ja hellä sydän, muttei käsiä ja jalkoja. He raatavat, vaikka eivät tee töitä. Heitä pitää kiittää ja kunnioittaa, vaikka he eivät vaadi mitään. Lapsiaan ilmoitusten äidit rakastavat ikuisesti. Äidin paikan voikin ajatella toiseutena tai tyhjyytenä, joka täytetään kuolinilmoituksessa merkityksillä. Äiti on sydän tai astia, johon merkitykset kaadetaan. Äitiä ilman merkityksenantajia ei ole. Tämä on mielenkiintoista, kun ajatellaan aineiston isä-representaatioita, joissa isä kuvataan juuri sinä henkilönä, joka tekee ja muodostaa merkityksiä maisemaan.

Mielenkiintoista on myös se, että aineiston monista äiti-representaatioista puuttuvat kokonaan ansioäiti, joka kuitenkin on esiintynyt suomalaisissa representaatioissa jo 1920-luvulta alkaen, ja äitiys, joka nähdään työnä, johon pitää kouluttautua (Koivunen 1995). Aineiston kuolinilmoitusten äiti on täysin keskittynyt omaan äitiyteensä. Hänen elämänsä alkaa ja loppuu kodin seinien sisäpuolella. Äitiyteen keskittyminen voi johtua siitä, että naisasialiikkeen eteneminen länsimaissa on tapahtunut sellaisella vauhdilla, että äidit ja tyttäret ovat kasvaneet hyvin erilaisten naisten ja miesten mallien keskellä. Se, mikä on tyttärestä kaikkensa antamista mitään pyytämättä, voi äidistä olla tavallista arkea. Vaatimattomuuden representaatioita voikin tarkastella negatiivisina malleina. Ne korostavat sitä, mitä ei ole. Äitiyttä representoidaan luopumisella.

Lopuksi

Artikkelin alussa esitin aineistolle kysymyksen siitä, miten aineistoni kuolinilmoituksissa representoidaan sukupuolta. Vastaus on jähmeästi ja stereotyyppisesti. Neljästä diskurssista (matka, muisto, testamentti, isänmaan pojat) vain matka-diskurssin elämän matkan sekä sielun ja ruumiin eron kuvauksissa naisten ja miesten kuolemaa kuvattiin samalla tavalla. Tämä voi johtua taustalla vaikuttavan kristinuskon tavasta kuvata kuolemaa elämästä ja sen määreistä riisuutumisenä. Yhteensä nämä ilmoitukset kattavat aineistosta kuitenkin vain alle kolmasosan (56 ilmoitusta).

Näitä kahta poikkeusta lukuun ottamatta naista muistelevat ilmoitukset korostavat ominaisuuksia. Miehiä muistelevat ilmoitukset taas korostavat toimintaa. Jos naisille omistetuissa ilmoituksissa puhutaan eletystä elämästä, korostetaan sen uhri-luonnetta – etenkin jos muisteltava on äiti. Mielenkiintoinen kysymys on, mistä tämä johtuu. Miksi äidin rooli on niin perinteinen, vaikka tutkijat väittävät, että emme enää elä patriarkalisessa yhteiskunnassa ja jotkut jopa väittävät, että elämme postfeminististä aikaa? Yksi selitys on muistelijoiden ja muisteltavien välinen sukupolvikuilu.

Tyttären silmissä sotien ja pulan sukupolveen kuuluvien äitien eletty elämä voi vaikuttaa uhraukselta ja vaatimattomuudelta, vaikkei äidin oma kokemus näkemystä tukisikaan.

Sukupuolen representaatiot ovat jähmeitä. Tämä on kiinnostavaa, koska kuolinilmoitukset ovat ilmoituksia. Kuten kaikki sanomalehden ilmoitukset, nekin sijaitsevat julkisen ja yksityisen kertomisen rajalla, sanomalehden yksityisissä tiloissa. Feministisessä tutkimuksessa ilmoitukset on haluttu nähdä nais erityisenä paikkana niiden yksityisen luonteen takia. Aineiston perusteella näyttää kuitenkin siltä, että mitä yksityisempi paikka sanomalehdessä on, sitä tarkemminkin ilmaisuvapautta määritellään. Ilmaisuvapautta rajoittavat ensinäkkin sanomalehden antama muoto ja malli. Kuolinilmoituksen julkaiseminen on aina valintaa hyvin rajallisista vaihtoehdoista. Toiseksi ilmaisuvapautta rajoittavat kuolinilmoitusten sisäiset käytännöt, kuten vahva tietoisuus siitä, mikä on sopivaa. Näyttääkin siltä, että juuri kuolinilmoituksissa sukupuolen representaatiot muuttuvat varsin hitaasti.

Kirjallisuus

Arendt, Hannah (2002 [1972]). *Vita activa: Ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.

Ariés, Philippe (1983). *The hour of our death*. New York: Alfred A. Knopf.

Auvinen, Suvi & Einemäki, Eija (1990). *Puuttuva sukupuolisuhde*. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisuja/Sarja N, nro 2/1990.

de Beauvoir, Simone (1981 [1949]). *The second sex*. London: Penguin Books.

de Lauretis, Teresa (1987). *Technologies of gender: Essays on theory and fiction*. Bloomington: Indiana University Press.

Benhabib, Seyla (1992). *Situating the self: Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. Cambridge: Polity Press.

Braudel, Fernand (2001). *The Mediterranean in the ancient world*. London: Penguin Books.

Byckling, Anna (2005). Rantaniityltä neljän ruuhkaan: Mainosten maaseutu, kaupunki ja jotain siltä väliltä. Teoksessa: Löytty, Olli (toim.). *Rajanylityksiä: Tutkimusreitit toiseuden tuolle puolen*. Helsinki: Gaudeamus, 103–122.

Canning, Kathleen (2006). *Gender history in practice: Historical perspectives on bodies, class, and citizenship*. London: Cornell University Press.

Chouliaraki, Lilie & Fairclough, Norman (1999). *Discourse in late modernity*. Edinburgh: Edinburgh University press.

Derrida, Jacques (1978). *Writing and difference*. Chicago: University of Chicago Press.

Dyer, Richard (1997). *White: Essays on race and culture*. London: Routledge.

Fiske, John (1993 [1989]). *Merkkien kieli: Johdatus viestinnän tutkimiseen*. Tampere: Vastapaino.

Foucault, Michel (1972 [1969]). *The archaeology of knowledge and the discourse of language*. New York: Pantheon Books.

Foucault, Michel (1998 [1976]). *Seksuaalisuuden historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Hall, Stuart (1999). *Identiteetti*. Tampere, Vastapaino.

Halonen, Irma Kaarina (1999). *Matka journalismin sukupuolittumisen strategisille alueille*. Tampere: Taju.

Hapuli, Ritva (2005). Naiset ylittävät rajoja: Matkakirjallisuuden sukupuolistavista tulkinnoista. Teoksessa: Löytty, Olli (toim.). *Rajanylityksiä: Tutkimusreitit toiseuden tuolle puolen*. Helsinki: Gaudeamus, 125–141.

Ihalainen, Olli; Lappalainen, Jarmo & Ruokonen, Pekka (1991). Henkirikosten uhrien kuolinilmoitukset. Teoksessa: Ihalainen, Olli & Hakola, Panu (toim.). *Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana*. Reports of psychiatry fennica no 93. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö 21–39.

- Ihalainen, Olli; Räsänen, Marita & Yli-Kivistö, Tiina (1991a). Surun psykodynaamiikka. Teoksessa: Ihalainen, Olli & Hakola, Panu (toim.). *Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana*. Helsinki: Reports of psychiatria fennica no 93. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö, 5–8.
- Ihalainen, Olli; Räsänen, Marita & Yli-Kivistö, Tiina (1991b). Laitoksessa kuolleeksi mainittujen kuolinilmoitukset. Teoksessa: Ihalainen, Olli & Hakola, Panu (toim.). *Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana*. Helsinki: Reports of psychiatria fennica no 93. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö, 21–39.
- Kellner, Douglas (1998 [1995]). *Mediakulttuuri*. Tampere: Vastapaino.
- Kramer, Kenneth (1988). *The sacred art of dying*. New Jersey: Paulist Press.
- Koivunen, Anu (1995). *Isänmaan moninaiset äidinkasvot: Suomalainen sotavuosien naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen Elokuvatutkimuksen seura.
- Koski, Kaarina (2005). *Suhde vainajaan inkeriläisissä kuolinitkuissa*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
- Kuusela, Sanna (1999). Kun toinen taivaallisen isän kotiin kutsuttiin, niin toinen sortui kapitaalisen surman aaltoihin: Kuolema amerikkansuomalaiseen tapaan. Teoksessa: Kuparinen, Eero (toim.). *Kun aika loppuu: Kuolema historiassa*. Julkaisuja 52. Turku: Turun yliopiston historian laitos, 261–288
- Lappalainen, Päivi (1999). Äiti-ilon himo: Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. Teoksessa: Koistinen, Tero; Kruuspere, Piret; Sevänen, Erkki & Turunen, Risto (toim.). *Kaksi tietä nykyisyyteen: Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteesta Suomessa ja Virossa*. Helsinki: SKS, 106–129.
- Moi, Toril (1985). *Sexual/textual politics: Feminist literary theory*. London: Routledge.
- Nenola, Aili (1997). *Hyväksytyt, torjuttu, autettu kuolema*. Joensuu: Suomen kansantietouden seuran julkaisuja.
- Nenola, Aili (1986). *Miessydäminen nainen: Naisnäkökulmia kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ridell, Seija (1998). *Tolkullistamisen politiikkaa: Televisioutisten vastaanotto kriittisestä genrenäkökulmasta*. Acta Universitatis Tamperensis 617. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Roos, Jeja-Pekka (1988). *Elämäntavasta elämäkertaan*. Jyväskylä: Gummerus.
- Sevänen, Erkki (1999). Nationalismi ja kansakuntien muodostuminen luokittelevasta, vertailevasta ja historiallisesta näkökulmasta. Teoksessa: Koistinen, Tero (toim.). *Kaksi tietä nykyisyyteen: Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Helsinki: SKS. 15–46.
- Tarasti, Eero (1996). *Johdatusta semiotiikkaan: Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Utriainen, Terhi (2006). *Alaston ja puettu: Ruumiin ja uskonnon ääret*. Vastapaino. Tampere.
- Utriainen, Terhi (1999). *Läsnä, riisuttu, puhdas: Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Helsinki: SKS.
- Waenerberg, Annika (1999). Kuoleman kuva kuvataiteessa. Teoksessa: Kuparinen, Eero (toim.). *Kun aika loppuu: Kuolema historiassa*. Julkaisuja 52. Turku: Turun yliopiston historian laitos.